
Ирена Радева / Irena Radeva

**МЯСТО И ПРОФЕСИОНАЛЕН ПРОФИЛ НА УЧИТЕЛЯ
ПО ГЕОГРАФИЯ И ИКОНОМИКА В ОБРАЗОВАТЕЛНАТА
СИСТЕМА НА ОБЛАСТ ВАРНА**

*Status and Professional Profile of
the Geography and Economics Teacher
in the Education System of Varna Region*

Summary: The basic factor for the actual implementation of the reform in the Bulgarian secondary education and for changes in the existing practices is the teacher, who, with his professionalism, pedagogical skills and tact, should transform the provisions into action. Teachers are the ones who carry out an education reform and if they find it efficient, it will happen.

The teacher participates in the most important creation – that of people, personalities and citizens, so it is very important that the Bulgarian teacher should receive his due status, that of the most important factor in the education system.

The attitude towards the natural resources potential as a basic factor for the sustainability of the territory and the habitation environment increasingly becomes an indicator of the progress in modern society. Teachers of geography and economics are fundamental to the “geographic” understanding of the world around us and they have to encourage their students not only to studying processes and phenomena but to their understanding, to a rational search for opportunities and ideas for solving the emerging problems of the interaction “nature – society – economy”.

Our educational paradigm changes the requirements to the geography teachers, their expectations and their roles in the education process. It is not only the transfer of experience but the formation of moral principles, worldviews and behavioral models, that require reconsideration of the status, training and qualifications of teachers.

Key words: geography teacher, professional profile, professionalism, pedagogical skills, geography education.

Основен фактор за реалното осъществяване на реформата в българското средно образование и за адекватна промяна е учителят, който със своите професионализъм, педагогически умения и такт следва да приложи разписаното от нормативната уредба в практиката. Учителите са тези, които осъществяват образователната реформа, транслирайки нейните стратегии и приоритети в целите си за всяка отделна урочна единица и докосвайки се до всеки свой ученик. В класната стая чрез призванието и компетентността на всеки отделен учител

могат да се разгърнат заложибите на децата, те да получат мотивация за активно включване в образователния процес и да се достигне до ново качество на знанието.

Учителят е детерминанта в създанието на личности, характери и бъдещи активни граждани затова е много важно българският учител да бъде уважаван, оценяван и да заеме полагащото му се място – водещ фактор в системата на образованието.

Като нормативна база „професионализирането на учителя“ е уредено с приетия Държавен образователен стандарт – Наредба 12/2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти, който заменя старата нормативна база в частта: изисквания за заемане на педагогическа длъжност, повишаване на квалификацията, придобиване на ПКС, кариерно развитие и функции на педагогическите специалисти. В този държавен образователен стандарт се формулират и нови постулати за: професионалните профили на учителите, квалификационните кредити, стажант-учителите, учителите наставници, условията и реда за кариерното развитие и атестирането на педагогическите специалисти.

Целта на това изложение е да анализира професионалния профил на учителите, преподаващи география и икономика в област Варна и да определи мястото им в образователната система на областта. Компетентностите, като необходими знания, умения и отношения, определят този професионален профил. На базата на проведени анкетни проучвания се прави опит да се оценят компетентности на учителите, придаващи измерение за качеството на процеса образование и измерими чрез постиженията на учениците. В проучването са участвали всички учители, преподаващи география и икономика, като анкетирането е направено на два етапа: в съпоставка от 2013 до 2016 г., за да се проследят динамиката и тенденциите.

Съществуват много дефиниции за понятието „компетентност“, в които като общи белези присъстват субективността, динамичността, интегративност, комплексността, измеримостта, ефективността и др. Компетентността се определя като „съвкупност от знания, умения, навици и подходящи поведения, демонстрирани в конкретни работни ситуации“, които се усвояват в процеса на формално и неформално учене и водят до постоянно развитие и усъвършенстване на личността (Димитрова 2013: 265).

В сферата на образованието компетентността се определя като „мярка за учебно постижение“ или „способност да се прилагат адекватно резултатите от обучението според контекста“ (Радев 2013: 178).

Теоретичният и приложения компонент от професионалната компетентност на учителите се разглеждат като „неразделна комбинация от знания и умения по специалността...; методологически умения, личностна и социална компетентност“ (Недкова 2012: 1121).

Способността за „професионална самореализация; предметна; комуникативна; социално-психологическа; готовност за решаване на професионални задачи; педагогическа; методическа компетентност“ се определя базова професионална компетентност на учителите (Димитрова 2013: 271).

Методическата лаборатория по география на Московския държавен университет определя структурата на професионалната педагогическа компетентност като съставена от три компонента: информационен (теоретичен), операционен (практически) и мотивационен (личностен). За всеки от тях се прилагат критерии за равнище и диагностика. (Дерменджиева, Димитрова 2013: 224).

Държавният образователен стандарт – Наредба 12/2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти – определя професионалния профил на учителя и необходимостта той да притежава следните компетентности, декомпозирани като знания, умения и отношения:

- Академична компетентност – първоначална професионална подготовка и умения за учене през целия живот.

- Педагогическа компетентност – планиране на урок, организиране и ръководене на образователния процес, оценяване напредъка на учениците, управление на процесите в определени паралелки от класове.

- Комуникативна компетентност – умения за работа в екип, умения за работа с родители и други заинтересовани лица.

- Административна компетентност

Обществените очаквания към образованието са то да трансформира педагогическите концепции в културни, като формира ценности, нагласи и изгражда комплексната интелигентност на идните поколения. Показател за прогреса и нивото на културата в съвременното общество става все повече отношението към природоресурсния потенциал като основополагащ фактор за устойчивост на териториите и средата на обитаване. Водеща роля за „географското“ разбиране на света около нас имат учителите по география и икономика, които следва да водят своите ученици не само към изучаване на процеси и явления, но към осмислянето им, към рационално търсене на възможности и перспективи.

Основна цел на учителите по география и икономика в процеса на обучението е да формират у своите възпитаници географска култура – като компетентности, модели на поведение и ценностна ориентация в променящия се глобален свят. Спецификата на географската компетентност се проявява в „триединство от процесно-обективни знания; дейностни умения и оценъчни навици за ориентация в окръжаващата действителност на локално, регионално и глобално ниво“ (Дерменджиева 2010: 67).

Проследявайки динамиката в структурата на педагогическите кадри в област Варна в периода от 2013 до 2016 г., се отчита тенденция на непрекъснатото нарастване в броя на заетите в сферата на средното образование (Таблица 1.). В образователните институции от областта се отбелязва нарастващ

интерес към учителската професия. При обявяване на свободни работни места се увеличава броят на кандидатите за заемането им – главно с наличие на професионална квалификация, но без стаж в системата до момента. Фактори, определящи тези тенденции, са трудовите миграции от страната и чужбина към областта, фалита на малки и средни предприятия или некоректното уреждане на трудовите отношения с работодателите. Сигурността в системата на образованието и планираното увеличение на учителските заплати се определят като основни фактори за нарастване на интереса към професията. Педагогическото призвание, като модел на професионализма позволява на по-малка част от тях реално да се задържат в образователната система и се отчита голямо текучество при новопостъпилите кадри.

Динамика на заетите в системата на средното образование в област Варна

Таблица 1.

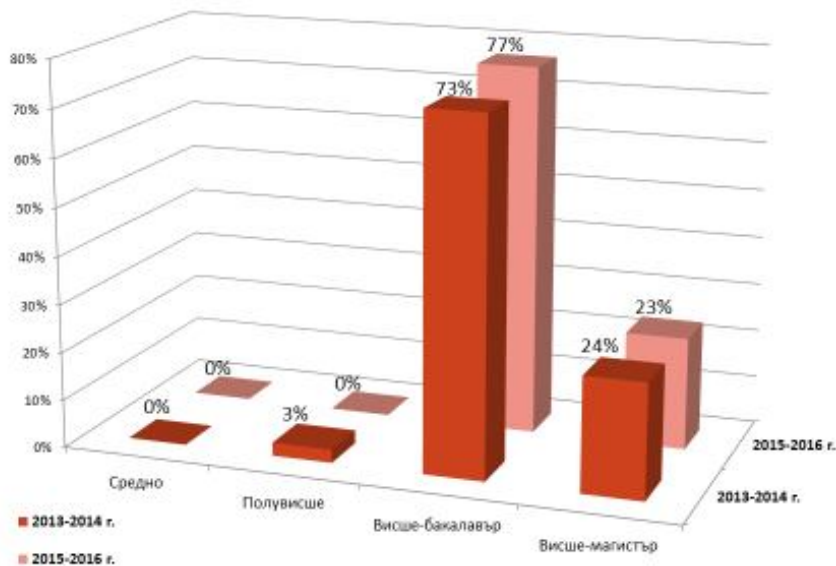
Учебна година Брой учители	2013–2014 учебна година	2014–2015 учебна година	2015–2016 учебна година
Общо заети в системата	5755	5881	5952
Преподаващи предмети от КОО / ОН „Обществени науки, гражданско образование и религия“	234	193	189
Преподаващи география и икономика	110	109	107

Обратно пропорционално на растящия брой заети учители в средното образование се отчита намаляване на броя заети, преподаващи предмети от културнообразователна област (съгласно отменения Закон за народната просвета) или образователно направление (по новия Закон за предучилищното и училищното образование) „Обществени науки, гражданско образование и религия“. Това се обяснява с очакванията на директорите за намаляване на нормативите и пораждащата се невъзможност за осигуряване на задължителната норма преподавателска работа на учителите в условията на навлизане на новите учебни планове и програми. В малките населени места от областта това се съчетава с липсата на кандидати за заемане на обявените работни места.

При разглеждане на получените от проучването данни се потвърждава констатацията за феминизиране на професията. Половата структура на учителите, преподаващи предмета „География и икономика“ в област Варна е в съотношение: 74% жени и 26 % мъже. Делът на мъжете е със стойности, подобри от средните за системата и областта, но структурата е силно дебалансирана.

Относително постоянен се запазва броят на преподаващите учебния предмет „География и икономика“. Техният дял в структурата на заетите в образо-

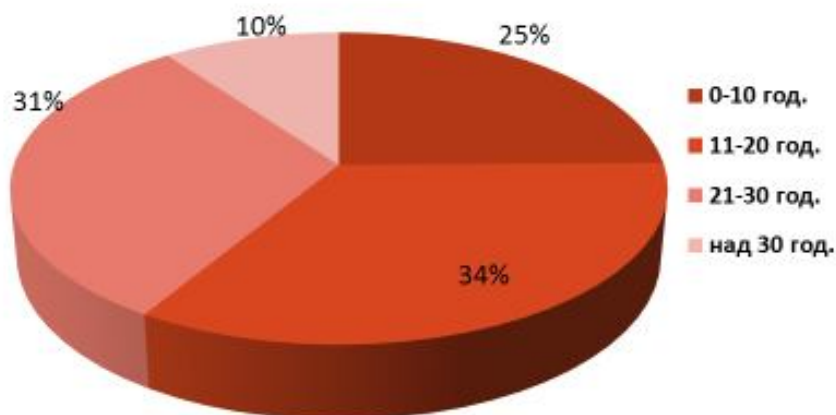
вателната система на област Варна е едва 1,9% за 2013–2014 учебна година и 1,8% за учебната 2015–2016 г. Отчита се положителна тенденция – всички учители, преподаващи география и икономика, са с висше образование. (фигура 1.) Преобладаващата част са с образователно-квалификационна степен „бакалавър“, а по-малък дял заемат учителите с образователно-квалификационна степен „магистър“.

Фигура 1. Съотношение на учителите, преподаващи география и икономика в област Варна по образователно-квалификационна степен

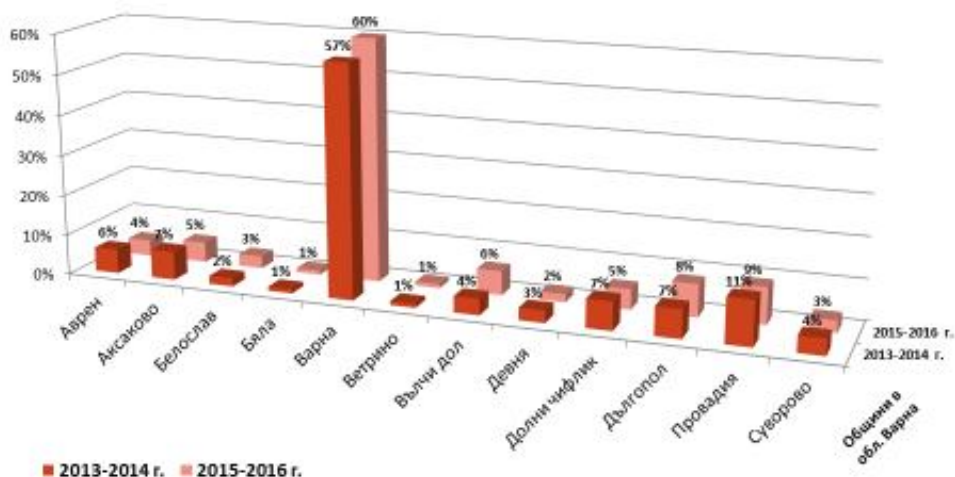
Това разпределение предполага надграждане на академична компетентност. В по-голямата си част анкетираните учители отбелязват, че вече се обучават за придобиване на образователно-квалификационна степен „магистър“ или че биха предприели стъпки в тази посока при наличие на финансови възможности.

Големият брой незавършили образователно-квалификационна степен „магистър“ говори и за наличие на трудови ресурси с по-благоприятна възрастова структура. Този извод се потвърждава и от следващата диаграма. (фигура 2.) На фона на застаряващото съсловие в национален мащаб стойностите за възрастта на учителите, преподаващи география и икономика на база придобит стаж, може да бъдат определени като по-благоприятни. Следва да се отчете, че основен фактор за това е притегателната сила на големия град и концентрацията на млади хора там. В разглеждания период механичният прираст за област Варна е все още положителен.

Фигура 2. Стаж на учителите, преподаващи предмета „География и икономика“ в област Варна към 30.06.2016 г.

Териториалното разпределение на учителите, преподаващи география и икономика в област Варна, е неравномерно, а закономерно струпването е в общините с най-голям демографски потенциал – Варна и Провадия (фигура 3.). Отбелязва се по-съществен ръст на броя на учителите по география в общините Варна, Дългопол и Вълчи дол поради профилиране и избор на предмета „География и икономика“ като задължително избираем.

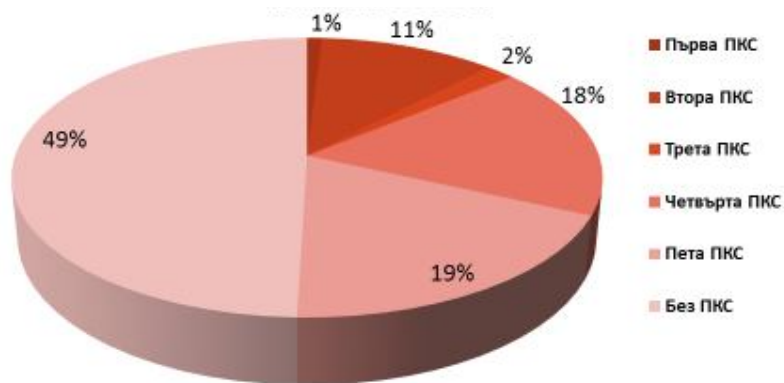
Фигура 3. Дял на учителите, преподаващи учебния предмет „География и икономика“ по общини за област Варна

Чрез задаване на професионалния профил на учителя и формулирането на неговите компетентности трудът на учителя става измерим (Ангелова 2011:10).

Качественото, ефективно и ефикасно изпълнение на образователните стандарти се приема за еталон в професионалното изпълнение на учителската длъжност. Трудът на учителя намира отражение във възможностите за покриването им и е съизмерим с резултатите на учениците чрез постиженията им в динамиката на образователно-възпитателния процес.

Анализът на данните показва, че в общините с нарастващ брой учители, преподаващи предмета „География и икономика“, се отчита повишаване дела на зрелостниците, избрали предмета за явяване на държавен зрелостен изпит, на фона на общото намаляване на този показател за страната и областта. Следва да се отбележи и положителният ръст, макар и малък, в резултатите от държавен зрелостен изпит по география и икономика за областта през 2016 спрямо 2015 и 2014 г.

Качеството на съвременния образователен процес е в корелация с постигнатите на изхода компетентности, обединяващи интелектуална и практическа страна, а уменията на учителя по география и икономика са ключови в тази посока. Пряко свързани с качеството на процеса, са мотивацията и стремежа на учителите да надграждат уменията и компетентностите си. В рамките на направеното проучване се установи, че близо половината от учителите не са придобили професионално-квалификационна степен (фигура 4.). Като положителен ефект от въвеждането на държавния образователен стандарт – Наредба 12/2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалист – се отчита стремежът за повишаване на квалификацията и за придобиване на професионално-квалификационна степен като етап в кариерното им развитие. Учителите с по-висока ПКС отчитат повишаване нивата на педагогическата и административната си компетентност. Това дава отражение и върху резултатите на учениците им – среден успех, външни оценявания, държавни зрелостни изпити, класиране на олимпиади и състезания, защита на проекти и др.

Фигура 4. Съотношение на учителите, преподаващи география и икономика в област Варна по професионално-квалификационна степен (ПКС) към 30.06.2016 г.

Мотивацията е част от съдържателната структура на компетентността, отразява индивидуалното отношение към процеса образование и е движещ фактор за изграждането на професионалния профил на учителя. Мотивираният учител се стреми да измества фокуса от преподаване на знания и формиране на умения към придобиване на комплекс от компетенции за дейностна реализация и придобиване на способности за учене през целия живот. „Компетентност и компетентностен подход се използват двустранно – като съдържание и краен резултат на обучението; като характеристика на личността“ (Дерменджиева 2013: 216).

В динамичната социокултурна среда мотивацията на съвременния учител често е разколебана. Той бива поставен в нови роли, от него се изискват нови умения и педагогическата му дейността в тази среда може да стане реалност само с промяна в професионалното мислене и нагласи.

От получените в анкетното допитване резултати се вижда, че учителите лесно приемат ролите, отредени им от класическата дидактика: информатори, наблюдатели, оценители, авторитети, консултанти, арбитри. Стремят се да разчупят образователната и социалната среда с ролите на приятели, съмишленици, иноватори и много трудно или въобще не приемат ролите на медиатори, фасилитатори, социални партньори и консултанти. Приемането на нови роли е в пряка зависимост с уменията за прилагане на методи и подходи в образователния процес, предполагащи активно учене, нов тип работа с учениците, проява на нови компетентности и качества.

В заключение следва да се подчертае, че макар и малко на брой, учителите, преподаващи предмета „География и икономика“ имат важно място в образователната структура на областта и то е измеримо с резултатите от образователно-възпитателния процес.

Използвайки възможностите на нормативната уредба и имайки вътрешната мотивация, те могат да разгърнат своите компетентности и професионализъм чрез формално и неформално учене.

Реализирайки компетентностите в професионалния си профил, учителите преподаващи предмета „География и икономика“ подготвят учениците за активен граждански живот за успешно справяне на пазара на труда в общество, базирано на знание.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCE

Ангелова, Д. Акценти на учителския професионализъм. – В: Есенен научно-образователен форум „Учителят: призвание, компетентност, признание“, СУ „Св. Кл. Охридски“, ДИИУ, 2011, 9–16. [Angelova, V. Akcenti na uchitelskiy profesionalizam – V: Esenen nauchno-obrazovaten forum Uchiteliyt: prizvanie, kompetentnost, priznanie, SU “Sv. Kl. Ohridski”, ДИУ, 2011, 9–16.]

Дерменджиева, С., П. Събева, Б. Димитрова. География и образование. Методика на обучението по география, част I. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий”, 2010, 67. [Dermondzieva, S. P. Sabeva, B. Dimitrova, Geografia i obrazovanie. Metodika na obuchenieto po geografii, I chast. V. Tarnovo: Univ. izd. “Sv. Sv. Kiril I Metodii”, 2010, 67.]

Дерменджиева, С., Б. Димитрова. Компетентностният подход в обучението // Втора международна конференция „Географски науки и образование”, 2013, научни трудове. Шумен: Унив. изд. „Епископ Константин Преславски”, 2013, 216–227. [Dermondzieva, S. Kompetentnostniat podhod v obuchenieto. // Chumen: Univ. izd. “K. Preslavski”, 2013, 216–227.]

Димитрова, Б. Компетентности и компетенции в обучението. // Втора международна конференция „Географски науки и образование“, 2013, 265–277. [Dimitrova, B. Kompetentnosti i kompetencii v obuchenieto. // Vtora mezdunarodna konferencia “Geografski nauki i obrazovanie, 2013, 265–277.]

Наредба № 12. За статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти на МОН, ДВ. бр. 75/2016 г. [Naredba 12 za statute I profesionalnoto razvitie na uchitelite, direktorite i drugite pedagogicheski specialisti, DV, br. 75/2016 g.]

Недкова, А. Професия и професионална дейност – основни категории в професионалната педагогика. // Педагогика. Предучилищно и начално образование, кн. 2, с. 1117–1133. [Nedkova A. Profesia i profesionalna deynost – osnovni kategorii v profesionalnata pedagogika. // Pedagogika. Preduchilishtno i nachalno obrazovanie, kn. 2, 2012, s. 1117–1133.]

Радев, Пл. Енциклопедия на науките за образованието. Пловдив: Унив. изд. „Паисий Хилендарски”, 2013, 178. [Radev, Pl. Entsiklopedia na naukite za obrazovanieto. Plovdiv: Univ. izd. “Paisij Hilendarski”, 2013, 178.]